

значні зміни в експериментальних групах — це результат ефективності запропонованих педагогічних умов та методики організації самостійної роботи, яка базується на диференціації завдань, згідно з рівнями засвоєння знань.

Результати контрольних робіт з політології, проведені на початку і закінченні експерименту, показали доцільність впровадження особистісно-орієнтованого навчання з даного предмету (табл.2).

Таблиця 2

Динаміка рівнів засвоєння знань студентів з політології під час експерименту

Групи	Кількість студентів	Етапи експерименту	Рівні засвоєння знань студентів(%)			
			пізнавання	відтворення	засосування	творчість
КГ	60	Початок	8,5	52,2	25,9	13,4
		Закінчення	9,2	53,5	28,5	8,8
ЕГ	60	Початок	7,0	50,8	22,5	11,6
		Закінчення	5,2	38,2	32,4	24,2

У ході експерименту суттєво збільшилася кількість студентів, які здатні працювати на рівнях застосування і творчості (на 14,4%), і зменшилася їх кількість на рівнях пізнання і відтворення (15,6%). У контрольних групах зміни незначні. Аналогічні результати були одержані і для інших дисциплін. Таким чином, запропонована сукупність педагогічних умов, принцип диференціації та особистісно-орієнтований підхід до навчання студентів політології забезпечили ефективність цього процесу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Беспалько В. П. Слагаемые педагогической технологии. — М.: Педагогика, 1989. — 190 с.
2. Малаканова Л. В. Диференційований підхід у формуванні основ педагогічної майстерності майбутніх вчителів // Вища і середня педагогічна освіта. — К.: Вища школа, 1991. — Вип. 15. — С. 91–95.
3. Мурачковський Н. И. Психологические аспекты организации дифференцированных форм работы на уроке // Советская педагогика. — 1983. — № 10. — С. 35–40.
4. Олійник П. М. Форми та методи активного навчання при підготовці фахівців різних освітньо-кваліфікаційних рівнів і критерії їх вибору // Науковий вісник Національного аграрного університету. — 2000. — Вип. 30. — С. 61–71.
5. Островська Н. Д. Особистісно-орієнтований навчально-виховний процес як умова підвищення якості знань з гуманітарних дисциплін // Педагогіка і психологія формування творчої особистості: проблеми і пошуки. — Київ-Запоріжжя, — 2005. — Вип. 34. — С.118–122.
6. Шадриков В. Д. Психология деятельности и способности человека. — М.: Логос, 1996. — 215 с.

Олена КУЛИК

ПРОФЕСІЙНА САМОРЕАЛІЗАЦІЯ ЯК ОСНОВНИЙ ФАКТОР ПЕДАГОГІЧНОГО ПРОЦЕСУ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ ІНЖЕНЕРІВ

У статті проаналізовано основні теоретичні підходи щодо визначення сутності творчої самореалізації та її впровадженні у навчально-виховний процес вищих навчальних закладів, зокрема технічних, охарактеризовано рівні самореалізації майбутніх інженерів.

Сьогодні актуальною є проблема розвитку творчих здібностей майбутніх спеціалістів у технічних вищих навчальних закладах. Формування особистості майбутнього інженера відбувається згідно з вимогами державного стандарту вищої освіти та Болонської конвенції. Перед нами постає завдання сформувати такого спеціаліста, який здатен до швидких змін у суспільстві та професійному середовищі й відповідно реагує на ці зміни. Він повинен володіти необхідними для сучасної економіки знаннями та практично застосовувати їх під час своєї професійної діяльності. Отже, на перше місце у процесі підготовки майбутніх спеціалістів, у т. ч. інженерів, висувається можливість створення умов для різнобічної реалізації творчих здібностей останніх. Сучасний навчально-виховний процес у вищій школі передбачає

реалізацію творчих індивідуальних здібностей насамперед, через самореалізацію як психолого-педагогічний фактор розвитку професійної освіти.

Сучасні дослідники визначають різні структури механізму самореалізації особистості (А. Ідінов, Л. Луганська, Н. Макаренко, В. Муляр, О. Музальов, М. Недашківська, В. Соловієнко, Г. Хусайнова, М. Ярмолович, Л. Яценко), проте їхні праці демонструють неусталеність наукових поглядів щодо визначення структури механізму професійної самореалізації майбутнього інженера. Спираючись на роботи С. Барановської, І. Зязюна, І. Колеснікової, А. Маркової, В. Муляра, І. Невського, О. Олексюк, Н. Осухової, Г. Падалки, О. Рудницької та інших вчених, ми можемо виокремити змістовний (внутрішній) та операційно-процесуальний (зовнішній) плани процесу самореалізації. Вони є одночасно необхідною умовою і структурою елементів, що доповнюють і розвивають етапи розгортання й виявлення індивідуального професійного потенціалу майбутнього інженера та становлять інтегративну єдність когнітивного, мотиваційно-ціннісного, вольового, комунікативного, творчо-самодіяльного компонентів.

Крім цього, творча самореалізація особистості майбутнього фахівця як процес багатогранний повинна мати критеріями визначення та прояву певні елементи власне діяльності людини, зокрема, такої, що спрямована на здобуття нових знань, формування та розвиток вмінь і навичок креативу як психологічної риси. Ми можемо констатувати, що будь-яка навчально-пізнавальна, розвиваюча чи виховна діяльність, що здійснюється людиною самостійно й усвідомлюється нею як необхідна і значуща для майбутньої кар'єри, є складовою або, краще сказати, визначним критерієм творчої самореалізації.

Основною **метою статті** є проаналізувати основні теоретичні підходи щодо визначення творчої самореалізації та впровадженні останньої у навчально-виховний процес ВНЗ, зокрема технічних.

Основним завданням статті є визначити рівні самореалізації майбутніх інженерів та механізми прояву останньої у процесі професійної підготовки фахівців із вказаної спеціальності.

Нестандартність як критерій особистості також можна віднести до характеристик творчості, оскільки перша дозволяє людині розвивати і проявляти неадекватність підходів до вирішення професійних завдань, відходити від стереотипів та застосовувати передові погляди і технології під час своєї діяльності. Проте Е. Торренс зауважує, що якщо використовувати цей критерій у визначенні творчої особистості, то до проявів творчості необхідно відносити й будь-яку девіацію — від акцентуацій до аутичного мислення [9].

Цікавою є точка зору С. Медніка, який пропонує критерієм творчості вважати осмисленість. Звідси чим більше результат відповідає вимогам, тим більше його творчий потенціал. Вибір цього критерію обґрунтований тим, що творчо мисляча особистість здатна не лише запропонувати велику кількість ідей, які відрізняються від загальноприйнятих, а й критично їх оцінити, вибрати раціональне і відповідне до поставленої проблеми [8, 220–232].

Рівень інтелекту є реальним підґрунтям успішного здійснення творчої діяльності, але його внесок реалізується тільки через мотиваційну структуру особистості, її ціннісні орієнтації. Мотиваційний компонент — це вироблення установки на професійну значущість цієї якості, на її особистісно-ціннісне значення, що розвивається від позитивного емоційного ставлення до стійкої потреби у творчій діяльності. Діяльнісний компонент творчості припускає реалізацію креативних рис на поведінковому рівні [7].

Дослідження показали, що критеріями, за якими педагогам можна визначити рівень професійної творчої самореалізації, є:

- досягнення мети;
- знання моделі фахівця, якого готують;
- знання психолого-педагогічних механізмів самовиховання і самовдосконалення;
- персоніфікація (індивідуалізація) педагогічних впливів;
- наявність зворотного зв'язку [2].

Говорячи про творчість взагалі, необхідно також згадати й про творчість технічну як один з типів загальної творчості. Проблеми технічної творчості досліджувалися: Г. Альтшуллером, Г. Бушем, А. Давиденком, В. Моляко, О. Половинкиним та іншими науковцями. Ці дослідники зауважують, що стратегія технічної творчості полягає у послідовному переформуванні вихідної умови з метою отримання його канонічної форми (двокомпонентна модель технічної системи, технічне протиріччя, ідеальний кінцевий результат) [3].

Цікавою є позиція у визначенні рівнів творчої самореалізації А. Маслоу. У своїх дослідженнях він розглядає її як самоактуалізацію особистості. Остання — це «повне використання своїх талантів і здатностей, свого особистісного потенціалу». Реалізація потреби у творчій самореалізації, за А. Маслоу, є задоволенням базових потреб у безпеці, приналежності, любові, повазі, самоповазі; когнітивних потреб в отриманні знань і розумінні чи подоланні таких потреб [6, 187]. Науковець визначає такі критерії самоактуалізації особистості: сприйняття дійсності, спонтанність, зосередження на проблемі, схильність до усамітнення, автономія, свіжість сприйняття, пікові хвилювання, людське родство, скромність та повага до оточуючих, міжособистісні відносини, етика, засоби і цілі, почуття гумору, креативність, супротив прилаштуванню до культурних норм, недосконалість, цінності та вирішення протиріч [6, 189–190].

Перший критерій проявляється у здатності виявляти неправду та нечесність. Особи, які творчо реалізуються, швидше і легше виокремлюють нове і конкретне із загального та схематичного.

Щодо спонтанності, то цей критерій проявляється у нестандартності поведінки творчих осіб, схильності до ситуаційних порушень загальноприйнятих правил і норм.

Зосередження на проблемі означає вміння приділяти увагу на вирішенні певних нагальних питань, віддаляючи власне «Его» на другий план, повністю віддаватися роботі, забуваючи про себе.

Схильність до усамітнення — вміння виходити із складних ситуацій, зберігши свою гідність, бути осторонь, якщо це необхідно, будь-яких «військових дій» (термін А. Маслоу), вміння відсторонитися від ситуації.

Автономія — це критерій, що проявляється у здатності самостійно приймати рішення, брати відповідальність, проявляти самодисципліну, діяти самостійно, бути незалежним від фізичного та соціального оточення.

Свіжість сприйняття — це здатність радісно і по-новому переживати те, що для всіх стало звичайним та буденним, постійно точно сприймати дійсність, цінувати те, що маєш.

Пікові хвилювання — це будь-які значно підсилені хвилювання, де присутні втрата чи трансцендентність власного «Я» (зосередження на рішенні певної проблеми, сильна концентрація уваги, інтенсивні чуттєві хвилювання, самовіддана насолода музикою тощо). Будь-яка творча особистість здатна віддаватися на волю почуттів під час певної діяльності.

Людська спорідненість є критерієм творчої самореалізації, який полягає у причетності, симпатії та привітності до всього людства, здатністю до співпереживань разом із іншими, навіть незнайомими людьми.

Скромність та повага до оточуючих — це здатність до демократичності у відносинах з іншими, наявність демократичного складу розуму, розумне використання власних знань на благо людства, повага до будь-якої людини.

Етика як критерій означає наявність чіткого уявлення про добро і зло, наявність чітких моральних стандартів та ортодоксальність вірувань.

Засоби і цілі — це здатність чітко розрізняти засоби і цілі, надання більшої уваги цілям, розуміючи, що засоби підпорядковуються їм.

Почуття гумору — це критерій, що становить наявність певних здатностей відбірливо ставитися до гумору інших, до моралізації гумору.

Креативність — це здатність проявляти творчі здібності, винахідливість чи оригінальність у суто індивідуальній формі.

Супротив прилаштуванню до культурних норм означає, що люди, котрі реалізуються, виявляють супротив проти прилаштування до загально прийнятих норм, зберігаючи певну відчуженість від культури, в якій існують.

Недосконалість як критерій проявляється в тому, що творчі особистості можуть мати певні звички, що не розуміються іншими, можуть бути впертими, вередливими, гордими тощо. У цьому разі варто пам'ятати, що досконалих людей не існує, у кожного є певний недолік.

Цінності творчих людей базуються на філософському прийнятті себе, природи і фізичної реальності, бажанні реалізувати власне «Я», свою індивідуальність, але без шкоди для інших.

Вирішення протиріч без загострення ситуацій та нівелювання цих протиріч у повсякденні є прерогативою осіб, які прагнуть актуалізувати, реалізувати себе якомога творчо.

До таких критеріїв відносимо самовиховання, самоактуалізацію або самопрезентацію, пошукову та надситуативну активність, самоконтроль, самопізнання, самосвідомість, самоосвіту чи самонавчання, самоспостереження, самовладання.

Що стосується активності особистості, то творча самореалізація не відбудеться без активності людини. Остання сприяє прояву та розвитку певних творчих задатків, самоствердженню та соціалізації індивіда у суспільстві. Це поняття у психології поділяють на активність надситуативну та активність пошукову. Так, перша розуміється як «здатність суб'єкта підніматись над рівнем вимог ситуації, ставити мету, надлишкову з точки зору вихідного завдання (вихід за межі початкової мети, на відміну від пристосування як обмеження дій суб'єкта вузькими рамками заданого). Надситуативна активність суб'єкта долає зовнішні і внутрішні обмеження («бар'єри діяльності»). Активність надситуативна виступає в явищах творчості, пізнавальної (інтелектуальної активності, «безкорисного» ризику, наднормативної активності» [5, 11]. Щодо другого виду активності, то пошукова активність у психології — це «поведінка спрямована на зміну ситуації (або відношення до неї) за відсутності певного прогнозу її результатів, але при постійному врахуванні ступеня її ефективності. Активність пошукова є важливою складовою процесів планування, фантазування тощо» [5, 11].

Базою для визначення рівнів самореалізації можуть слугувати дослідження Л. Анциферової особистості з позицій динамічного підходу. Сутність останнього полягає в орієнтації на якісні зміни особистості: чим більше розвинута в особистості здатність до цілепокладання, адекватного саморозвитку та вмінню «стримувати» цілі, тим вище рівень її самореалізації [1].

Система рівнів самореалізації є ієрархічно впорядкованою структурою, що будується за визначеними та доведеними правилами. Останні виявлені при вивченні різновидів механізмів і перешкод самореалізації.

Л. Коростильова виокремлює чотири рівні самореалізації особистості: примітивно-виконавчий; індивідуально-виконавчий; рівень реалізації ролей та норм у соціумі (з елементами духовного та особистісного зростання); найвищий рівень — смисложиттєва та ціннісна реалізація (реалізація сутнісної автентичності) [9, 112].

Дослідник стверджує, що її класифікація певною мірою наближається до відповідних досліджень А. Маслоу (ієрархія мотивацій), Х. Томе (визначення життєвих технік), В. Чудновського (дослідження смислу життя), Ф. Василюка (дослідження життєвих світів), А. Кроніка (принципи психологічних основ типології індивідуального життя), К. Альбуханової-Славської (стратегії життя), Є. Варламової, С. Степанова, Ю. Михайлової (класифікація творчої спрямованості) [4, 112].

Так, на думку Л. Коростильової, для примітивно-виконавчого рівня характерна мотивація, пов'язана з фізіологічними потребами та потребами у безпеці (А. Маслоу); індивідуально-виконавча реалізація відповідає мотивації прив'язаності, любові (А. Маслоу), оскільки спрямована переважно на задоволення відповідних потреб; рівень потреби у визнанні та оцінці співвідноситься з рівнем реалізації ролей та норм у соціумі (А. Маслоу); повна самореалізація полягає у реалізації смисложиттєвих та ціннісних орієнтацій (самовіддача, самоздійснення, за А. Маслоу) [4, 113].

А. Маслоу, відкидаючи теорію З. Фрейда, схиляється у визначенні рівнів самореалізації особистості на базі психоаналітичної Его-психології, психології К. Юнга, американської психології розвитку та Я-концепції. Він визначає три рівні творчої самореалізації особистості:

– первинний рівень; який проявляється у так званій «імпровізації» (термін А. Маслоу), відмінній від цілеспрямованої діяльності чи процесу творення. Інакше кажучи, творчість цього рівня реалізується як первинні мисленнєві процеси. Навчання у цьому разі, допомагають прийняти й інтегрувати такі процеси у свідоме та підсвідоме життя;

– вторинний рівень, який передбачає видатний талант, надихання, пікові хвилювання, важку працю, тривале навчання, самокритику, прагнення до вдосконалення. Тобто на зміну спонтанності приходять мимовільність, на зміну повному сприйняттю — критика, на зміну інтуїції — ретельне обмірковування, на зміну сміливості — обережність, на зміну фантазії та уяві — випробовування дійсністю. Порівняння, судження, оцінки, холоднокровні роздуми, вібір, відмова — ось показники цього рівня;

– третій рівень — інтегрована креативність, тобто творчість, що використовує обатиби процесів першого та другого рівнів у правильній послідовності. Люди, які реалізують творчість на цьому рівні, здатні на великі витвори мистецтва, філософії й науки [6, 227–229].

Базуючись на певних спостереженнях, аналізі наукових джерел як педагогічних, так і психологічних, ми створили класифікацію рівнів творчої самореалізації майбутніх інженерів, яка поєднує необхідні вимоги педагогічної і психологічної науки щодо процесу підготовки майбутніх фахівців.

На нашу думку, можна визначити чотири рівні самореалізації особистості з точки зору придатності для професійної педагогіки. Оскільки людина є творчою від народження і проявляє свою творчість більш-менш протягом усього свідомого життя, саме тому, навіть під час сприйняття інформації і накопичення системи знань, особистість буде проявляти творчість. Прикладом цьому є різні варіанти складання конспектів студентами. Ні для кого не буде відкриттям те, що один студент слухає лекцію уважно, але не здатний виокремити головне і тезово записати інформацію. Викладачу необхідно зупинитися, наголошувати на тому, що зараз потрібно записати певні положення і, як правило, диктувати важливий матеріал. Інший студент уважно слухає, записує тези конспекту, проте, виявляється, що він не зміг визначити головне і записав другорядне. Третій студент уважно слухає і без настанов викладача занотовує необхідну інформацію, складаючи конспект лекції. Четвертий пише конспект із певними запитаннями до викладача, відступаючи від норм та правил складання конспектів, а в результаті отримує нове бачення проблеми. Отже, ми маємо студентів із різними рівнями творчих здатностей і, відповідно, спроможністю до творчої самореалізації. Перший має примітивний (репродуктивний) рівень, другий — індивідуально-виконавчий, третій — реалізаційний, четвертий — автентичний (креативний).

Таким чином, запропонована класифікація рівнів творчої самореалізації майбутніх інженерів буде наступною:

1) примітивний (репродуктивний) рівень (відбувається репродукція певних стереотипів із використанням особистісних мисленневих процесів і механізмів);

2) індивідуально-виконавчий рівень (присутні елементи творчості, але відсутні здатність відійти від стереотипів і нестандартність мислення);

3) реалізаційний рівень (творчість посідає проміжну позицію між відтворенням та креативом, присутні елементи нестандартності мислення, але людина не реалізує їх через власний страх порушити норми і правила);

4) автентичний (креативний) рівень (особистість здатна до саморегуляції своїх психічних процесів, є креативною і здатна до ситуативних відходів від норм і правил, якщо це викликано необхідністю досягти позитивного результату).

Отже, механізмами творчої самореалізації майбутніх інженерів можна назвати психічні процеси, що відбуваються в людині і результатом яких є створення певного творчого продукту. Під цими процесами розуміємо рефлексію, ідентифікацію, пізнання, смислову регуляцію, самооцінку, самоствердження, критичну оцінку та самооцінку і нестандартність ситуацій або стимулів. Саме ці, окреслені нами, механізми стануть необхідними під час організації та проведення педагогічного експерименту.

Говорячи про рівні творчої самореалізації, у майбутніх дослідженнях необхідно приділити увагу основним механізмам, що сприяють цьому процесу під час навчання майбутніх інженерів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Анциферова А. И. Личность с позиций ее динамического похода // Психология личности в социалистическом обществе. Личность и ее жизненный путь / Под ред. Б. Ф. Ломова, К. А. Альбухановой-Славской. — М.: Смысл, 1990. — С. 15–21.
2. Діденко О. В. Педагогічні умови професійного самовдосконалення майбутніх офіцерів. Дис. ... канд. пед. наук: 13. 00. 04. — Хмельницький, 2003. — 193 с.
3. Іванчук А. В. Підготовка майбутніх учителів трудового навчання до керівництва технічною творчістю школярів: Дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04. — Вінниця, 2005. — 269 с.
4. Коростылева Л. А. Психология самореализации личности: затруднения в профессиональной сфере. — СПб: Речь, 2005. — 222 с.
5. Краткий психологический словарь / Сост. Л. А. Карпенко; Под общ. ред. А. В. Петровского, М. Г. Ярошевского. — М.: Политиздат, 1985. — 431 с.
6. Маслоу А. Мотивация и личность — 3-е изд. — СПб.: Питер, 2003. — 352 с.
7. Фрицок В. А. Креативність: психолого-педагогічний аспект та структурна модель // Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання в підготовці фахівців: методологія,

- теорія, досвід, проблеми. // Зб. наук. праць. — Вип. 15 / Редкол.: І. А. Зязюн (голова) та ін. — Київ, Вінниця: ДОВ «Вінниця», 2007. — С. 47–51.
8. Mednick S. A. The associative basis of the creative process // *Psychol. Review.* — N. Y. — 1969. — Vol. 2. — No. 2. — P. 220–232.
9. Torrance E. P. *Guiding creative talent.* — Englewood Cliffs. — N.Y.: Prentice Hall, 1962. — 278 p.

Олександр КОРОЛЬОВ

ОСОБИСТІСНО-ОРІЄНТОВАНЕ НАВЧАННЯ ЯК ОСНОВА ПРОФЕСІОНАЛІЗМУ ПРАЦІВНИКІВ ДЕРЖАВНОЇ МИТНОЇ СЛУЖБИ УКРАЇНИ

У статті розглянуто вплив особистісно-орієнтованого навчання на підвищення професіоналізму працівників Державної митної служби України, а саме: професійну майстерність, стиль професійної поведінки, професійне спілкування. Висвітлені питання про компоненти професіоналізму працівників служби.

У сучасних умовах розбудови Державної митної служби України (ДМСУ) дедалі більшого значення набуває науково обґрунтована професійна діяльність посадових осіб митних органів щодо виконання службових обов'язків під час здійснення митного контролю та митного оформлення, від ефективності та результативності якої залежить імідж митної служби серед громадян нашої держави та іноземних громадян.

Голова ДМСУ М. Каленський відзначав: «Нам необхідно змінити стратегію взаємовідносин митних органів із засобами масової інформації, громадянами, підприємцями та громадськими організаціями. Митниця повинна бути відкритою, а її робота — прозорою та передбачуваною. Створення іміджу служби починається з митника, який здійснює митний контроль та митне оформлення. Митник має бути коректним та ввічливим у своїй роботі. Він повинен допомагати громадянам уникнути порушень законодавства, а не провокувати ці порушення» [4].

Отже, йдеться про «обличчя» ДМСУ, про професійну майстерність, стиль професійної поведінки та професійне спілкування посадових осіб, а також про характерні елементи іміджу, зокрема зовнішній вигляд і внутрішній зміст, що дає можливість розпізнати митну службу за цілісним образом.

Метою статті є розгляд проблеми особистісно-орієнтованого навчання працівників ДМСУ.

Митна служба як складний і специфічний вид службової діяльності висуває різноманітні вимоги до посадових осіб залежно від їхніх посад, характеру та змісту виконання службових обов'язків.

Професійні завдання, які виконують посадові особи митних органів, постійно розширюються й ускладнюються, зростають вимоги до ефективності та результативності здійснення митного контролю та митного оформлення. Це зумовлюють такі причини:

1) постійне зростання вимог до службової діяльності посадових осіб митних органів під час здійснення митного контролю та митного оформлення, що передбачає і потребує наукового підходу до вирішення професійних завдань за допомогою необхідних знань, широкої професійної компетенції, сформованості відповідних професійних якостей, навичок та умінь;

2) сучасні тенденції підвищення професіоналізації, демократизації і гуманізації стосунків між посадовими особами та громадянами, учасниками зовнішньоекономічної діяльності, іноземними громадянами;

3) підвищення значення посадових осіб митних органів у процесі здійснення митного контролю та митного оформлення, які ефективно здійснюють службову діяльність в нових соціальних і економічних умовах.

Нині ДМСУ перебуває в нових соціально-економічних умовах: зріс рівень в розвитку особистості посадових осіб митних органів; часткою змінилися цінності й мотивація службової діяльності; зросли вимоги до рівня компетентності посадових осіб та розуміння пріоритетності професіоналізму в процесі службової діяльності. В. Г. Кремень зазначає: «Саме від розвиненої кожної особистості буде залежати доля держави і нації. Наше з вами завдання — так